

Ірина Храмцова

Проблематика суспільної ідеології в українській публіцистиці часів перебудови

У презентованій статті основну увагу спрямовано на висвітлення питань суспільної ідеології в українській публіцистиці часів перебудови. На основі проведеного дослідження схарактеризовано концептуальні зміни в розвитку зазначених проблем засобами журнальної публіцистики, які обумовлені кризою в політичній і духовній сферах суспільного життя та руйнацією компартійного монополізму.

Ключові слова: перебудова, ідеологія, публіцистика, суспільство.

Постановка наукової проблеми та її значення. В умовах реалій дослідження суспільної ідеології часів перебудови набуває особливої актуальності та практичного значення, що диктується необхідністю не лише об'єктивної реконструкції минулого, але й усвідомлень потреб модерного соціуму та прогнозувань перспектив на майбутнє. Також актуальності статті додає відсутність окремого історіографічного вивчення публіцистичних матеріалів українських журналів часів перебудови стосовно ролі української журнальної публіцистики в процесі національного відродження.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Аналіз стану дослідження цієї проблеми вітчизняними вченими здебільшого здійснювався в контексті написання праць на історичну тематику. Проте вже в другій половині 1990-х рр. побачили світ три насичені фактами й документальними матеріалами випуски історико-теоретичних нарисів «Українська журналістика: вчора, сьогодні, завтра», у яких науковці О. Г. Мукомела, В. І. Шкляр, О. К. Мелещенко, І. С. Паримський та інші досліджують надбання, проблеми й перспективи вітчизняної журналістики, розкривають її потенціал, ресурси та дієвість впливу на формування суспільної свідомості. Заслужують на увагу праці науковця Н. Желіховської, у яких висвітлено проблему суспільної моралі, ідеології й культури на сторінках часописів часів перебудови [1; 2]. Незважаючи на значний науковий доробок представників вітчизняних історичних студій, нас цікавлять, передусім, маловідомі та маловивчені проблеми суспільної ідеології в українській публіцистиці доби перебудови.

Мета статті – на основі критичного аналізу історичних джерел і здобутків історіографії дослідити та проаналізувати специфіку суспільної ідеології в українській публіцистиці часів перебудови.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Перехід до громадянського суспільства й правової держави підірвав основи влади в колишньому СРСР. Оскільки одним із головних засобів забезпечення влади партійної верхівки була ідеологія, то її криза проявилася передусім як зростаюче усвідомлення невідповідності ідеологічних гасел і практичної діяльності правлячої верхівки, подвійності стандартів, які вона застосовувала до себе та свого оточення, з одного боку, і до решти громадян – з іншого. Делегітимізація супроводжувалася значними зрушеннями в системі цінностей тодішнього радянського суспільства.

Руйнація колишнього монополізму в політичній та духовній сферах призвела до змін інформаційного поля, що склалось у радянські часи й у рамках якого будували свою професійну діяльність редакційні колективи журналів. Принципово нова ситуація щодо журналістики зумовила розширення плюралізму думок, можливість відкрито висвітлювати проблеми суспільної ідеології.

Проголошена гласність сприяла трансформації концепції української публіцистики: спочатку вона зазнала змін на рівні обрання тематики матеріалів, а згодом відбулася їх ідеологічна переорієнтація. Журнальна публіцистика відображала не тільки оновлення соціалістичної течії політичної думки, але і її еволюцію в антисоціалістичному, ліберальному, демократичному напрямках. Тепер журнали відбивали настрої тих прошарків інтелігенції, які відійшли від ідеалів соціалізму й стали виразниками ліберальних уявлень про майбутній розвиток суспільства.

Аналіз українських журналів дав можливість простежити динаміку зміни їхньої тематики та жанрової структури у висвітленні проблем суспільної ідеології. Маємо додати, що відхід від утвердженої десятиліттями практики ролі мас-медіа як інструменту ідеологічного забезпечення реалізації політики

правлячої партії до дедалі гострішої критики КПРС аж до повного заперечення її політичного курсу відбувався не відразу.

На початку перебудови за своїм змістовно-тематичним наповненням українські журнали ще майже повністю зберігали своє партійно-радянське обличчя, присвячуючи значну частину публіцистичних матеріалів пропаганді марксистсько-ленінського вчення та радянського способу життя. Так, рубрика «Публіцистика» березневого (1985 р.) числа журналу «Жовтень» розкривала партійні справи й містила інформацію про пленум ЦК КПРС та промову на ньому Генерального секретаря ЦК КПРС М. С. Горбачова [3, с. 3–41].

Того ж року на сторінках журналу «Жовтень» під рубрикою «Червона ватра» продовжували друкувати матеріали суто компартійної ідеології, про ідеологічну спрямованість яких можна судити навіть за заголовками. Серед них – статті М. Романченка «Живи Україно, радянська державо» [4, с. 66–73], В. Кравченка «За прикладом пролетаріату Росії» [5, с. 85–94], О. Ткаченка «Умираю за справу робітничу».

Не менш заідеологізовану риторику зберігав і журнал «Київ». На його сторінках у 1985 р. натрапляємо на такі матеріали, як «У сьайві Леніна» [6, с. 15–16], «Ілліч в Уфі» [7, с. 120–124].

Перебуваючи під патронатом партійних органів, журнали змушені були публікувати й критичні антирелігійні матеріали – складову частину компартійної ідеології. Прикладом може бути стаття І. Білогуба «Святопомазана облуда на службі політики», уміщена під рубрикою «На барикадах ідей» у журналі «Вітчизна». У ній автор намагається переконати читачів, що «в капіталістичному світі є певні кола, які з гіркотою для себе визнають, що ідеологія комунізму приваблює мільйони трудящих, які ставлять під сумнів старі догми їхньої хваленої цивілізації» [8, с. 184–188].

Потрібно зауважити, що в умовах де набували розмаху процеси демократизації, партійно-ідеологічний пафос журнальної публіцистики почав спадати й на їхніх сторінках з'являються матеріали, автори яких усе активніше виступають за конкретні дії, спрямовані на оновлення суспільства. Особливе значення для розуміння особливостей трансформації редакційної політики щодо висвітлення засобами журнальної публіцистики проблем суспільної ідеології мають виступи на сторінках журналів керівників творчих колективів цих часописів. Вони, відображаючи узагальнену думку журналістів, дають можливість судити про їхню позицію щодо розгортання суспільно-політичних процесів.

Серед них – стаття головного редактора журналу «Вітчизна» О. Глушка «Прозріння. Роздуми про дамби і реактори, багатство і бідність», у якій автор осмислює суспільно-політичні й духовні процеси, що відбувалися в українському суспільстві в добу перебудови. Стаття має концептуальне значення, оскільки містить узагальнені публіцистичні оцінки змін у свідомості українців: «Ми прокинулися від тривалої летаргії і відчули, що не можемо вже мислити вчорашніми догмами й постулатами, бути у всьому й з усіма згодні, одностайно плескати в долоні, заглушаючи «бурхливою овацією» гострий щем власного серця» [9, с. 152].

Слід зазначити, що погіршення в процесі перебудови економічного становища й соціальної захищеності людей, які цілком справедливо пов'язують це із невдалою політикою, викликає вже не тільки втрату довіри доправлячої партії, а й те, що частина людей просто відвертається від неї. У зв'язку з цими кризовими явищами дехто робить висновок про те, що історичний час комуністичного руху вже вичерпався.

Розвиваючи тему, доречно згадати, що на сторінках журналу «Вітчизна» В. Драч, намагаючись з'ясувати ідеологічні засади існуючого ладу, виносить на суд читацької аудиторії риторичні питання: «що таке соціалізм? Чим відрізняється гуманний соціалізм у розумінні комуністів від схожих визначень, якими впродовж десятків років оперують соціал-демократи? Що таке “соціалізм з людським обличчям?” І взагалі, чи можна поняття “комунізм” відносити до наукових, чи, може, йдеться про утопію окремих фантазерів? Ці питання до Компартії ставить не тільки опозиція, а й зневірений народ. Відповіді ж повної немає» [10, с.133].

У розвиток тези про роль і місце ідеології в суспільному житті інший журнал – «Дніпро» – уміщує на своїх сторінках публіцистичну статтю письменника В. Вернигори «Що з нами? Куди йдемо?», у якій він розкриває своє бачення проблеми: «Не можна жити без ідеї, без ідеалу. Але не можна й жити, коли ідею насаджують, за ідею карають. Власне, саме на цьому й почав підупадати комуністичний ідеал. Розпочав тоді, коли окремі суб'єкти взяли на себе місію вказувати усім, як їм жити, куди йти, за що боротися. А вже за вождями ідейними з'явилися натхненники й організатори, мудрі й прозорливі,

непохитні й невідступні, світочі для усіх часів і народів. І треба віддати їм належне за їх непохитність, та аби ж то не таку, що призвела ідею до догматизму, а ідеал до ідолопоклонства» [11, с. 43].

У висвітленні питань суспільної ідеології на сторінках художньо-літературних і громадсько-політичних журналів ситуація кардинально змінюється лише в 1990 р. – публіцисти виступають за відокремлення та суверенітет України, за єднання з українцями у всьому світі. Автори проголошують національно-патріотичні вимоги й програми, головним змістом яких є політичне самовизначення української нації, висловлювання на підтримку позиції Народного руху.

Потрібно відзначити, що однією з форм висвітлення різних аспектів суспільної ідеології періоду перебудови стало розкриття на сторінках журналів теми політичного плюралізму крізь призму формування основ майбутньої багатопартійності. Одним із перших за цю тему взявся журнал «Київ». А поштовхом до цього послужили листи читачів, які проявляли інтерес до Народного руху України як найбільш масової опозиційної організації кінця 1980 – початку 1990-х рр. і генератора та виразника суспільної ідеології.

Ураховуючи побажання читачів, журнал «Київ» в одному з наступних номерів першим з українських літературно-художніх і громадсько-політичних журналів під рубрикою «Рух» надрукував Статут Народного руху України за перебудову, тим самим заявивши про його підтримку й водночас опозиційність до Компартії. У цьому документі здійснено реальну спробу сформулювати засади нової, справді державницької ідеології національного відродження й будівництва незалежної Української держави [12, с. 104–110].

Також одним із питань суспільної ідеології, навколо якого в кінці 1989 – на початку 1990-х рр. на сторінках художньо-літературних та громадсько-політичних журналів розгорнулася гостра дискусія, стала українська символіка. Звертаючись до журналу «Київ», читач М. Гдешинський із м. Мала Виска, що на Кіровоградщині, позитивно оцінив утвердження гласності й розгортання демократичних перетворень, що відбуваються в суспільстві. Водночас він зазначав: «Та все ж є одне питання, про яке преса чомусь мовчить. Це питання про українську символіку. Саме так, про жовто-блакитний прапор, тризуб, гімн “Ще не вмерла Україна”. Або ж мовчить преса, або як і напише щось, то в такому тенденційному дусі... І взагалі з таких публікацій виходить, що в українців ні історії своєї не було, ні культури. І що зродились лише для того, щоб на колінах проситись під високу руку свого старшого брата. Образливо і фальшиво. Чому цю тему віднесено до забороненої? Коли і ким і навіщо? Як і тризуб, так і жовто-блакитний прапор – істинно народні» [13, с. 3–4].

У цей же час питання символіки гостро дискутувалося на сторінках журналу «Дзвін» («Жовтень»). Поштовхом до дискусії стала підбірка матеріалів «Суперечка про синьо-жовті прапори» під рубрикою «Це нас стосується!». У ній уміщено фрагменти стенограми засідання II з'їзду народних депутатів СРСР 12 грудня 1989 р., на якому відбулася гостра дискусія між депутатами від України щодо утисків в Україні депутатів за використання національної символіки. Група українських демократичних депутатів підтримала виступ народного депутата Р. Братуня, який виступив на захист національної символіки, і заявила депутатський протест, у якому зазначено: «Ми за червоний прапор Революції, за союзний Державний прапор, Державний прапор і герб республіки, але й за національну символіку, яка є невід'ємною частиною історичної пам'яті нашого народу. Ми нікому не нав'язуємо своєї думки стосовно національних кольорів і герба українського народу, проте вважаємо образою виступ проти їх багатовікового існування» [14, с. 90–92].

Із кінця 1980-х рр. на сторінках журналів з'являються матеріали на релігійну тематику як один із чинників формування суспільної ідеології, що знаменувало відхід від насадженої комуністами політики войовничого атеїзму. Зокрема, журнал «Дніпро» в кількох номерах надрукував Новий заповіт (Новий завіт) – священну книгу християнства [15].

Варто зауважити, що в роки перебудови до участі в громадсько-політичному діалозі на сторінках журналів запрошують священнослужителів. Так, журнал «Київ» у 1988 р. узяв інтерв'ю в єпископа Переяслав-Хмельницького Палладія, вікарія Київської єпархії. Розмову з ним опубліковано під заголовком «Творити добро, шукати істину». Відповідаючи на запитання кореспондентів журналу, служитель культури підкреслив важливість релігії як складової частини суспільної ідеології і роль у цьому літератури: «Відрядно, що літератори дедалі частіше звертаються до Біблії і не для огульного її тлумачення, а для того, щоб замислитися над проблемами життя, збагнути покликання людини, що володіє священним божим даром. Людинолюбство – головна місія мистецтва» [16, с. 113].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, в умовах перебудови в політичній і духовній сферах суспільного життя особливо чітко проявилася криза й відбувалася руйнація компартійного монополізму. Усе це спричинило концептуальні зміни у висвітленні питань суспільної ідеології засобами журнальної публіцистики. Головними рисами цього процесу стали демократизація, розширення гласності та плюралізму суджень на сторінках журналів.

Трансформація української журнальної публіцистики щодо висвітлення проблем ідеології розпочалася зі зміни тематики матеріалів. Із часом у публікаціях дедалі менше місця відводили партійним агітаційно-пропагандистським темам. Натомість, відбиваючи настрої суспільства й зміни у свідомості українців, на передній план виходять матеріали щодо оновлення суспільної ідеології та системи цінностей тодішнього радянського суспільства.

На завершальному етапі перебудови гострій критиці піддано існуючий лад і подвійні стандарти панівної ідеології. Набувають актуальності публікації, у яких ідеться про відокремлення та суверенітет України, єднання з українцями у всьому світі. Підтримуються національно-патріотичні вимоги й програми, головним змістом яких є політичне самовизначення української нації, схвалюється дії політичних сил, які виступають виразниками національної ідеї, передусім позиція Народного руху.

Також як важливі чинники формування суспільної ідеології журнальна публіцистика в роки перебудови розглядає релігію, національну символіку, історико-культурну спадщину українського народу.

Джерела та література

1. Желіховська Н. Висвітлення проблем суспільної моралі та ідеології на сторінках журналів «Київ» і «Вітчизна» у період суспільно-політичних змін (1985–1990) (Журналістика) / Н. Желіховська. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : vuzlib.com/content/view/1533/43/. Назва з екрана.
2. Желіховська Н. Трансформація концепції української публіцистики перехідного періоду (1985–1990 рр.) / Н. С. Желіховська // Творчі та організаційні особливості функціонування сучасного медійного простору : зб. наук. пр. / Національний ун-т «Києво-Могилянська академія», Галицький ін-т ім. В. Чорновола. – Тернопіль ; Львів : ЛА «Піраміда», 2008. – Т. 1. – С. 49–53.
3. Інформаційне повідомлення про Пленум ЦК КПРС. Промова Генерального секретаря ЦК КПРС товариша М. С. Горбачова на Пленумі ЦК КПРС 11 березня 1985 року // Жовтень. – 1985. – № 4. – С. 3–41.
4. Романченко М. Живи Україно, радянська державо / М. Романченко // Жовтень. – 1985. – № 1. – С. 66–73.
5. Кравченко В. За прикладом пролетаріату Росії / В. Кравченко // Жовтень. – 1985. – № 8. – С. 85–94.
6. Дорошенко С. Гартувати маси миру. До 60-річчя МОДРУ / С. Дорошенко // Жовтень. – 1985. – № 9. – С. 77–82.
7. Шабатин П. Ілліч у Уфі / П. Шабатин // Київ. – 1985. – № 4. – С. 120–124.
8. Я – син Країни Рад. Білогуб І. Святопомазана облуда на службі політики // Вітчизна. – 1986. – № 1. – С. 184–188.
9. Глушко О. Прозріння. Роздуми про дамби і реактори, багатство і бідність / О. Глушко // Вітчизна. – 1989. – № 7. – С. 152–160.
10. Драч В. Народ і партія єдині / В. Драч // Вітчизна. – 1991. – № 7. – С. 129–136.
11. Вернигора В. Що з нами? Куди йдемо? / В. Вернигора // Дніпро. – 1991. – № 10. – С. 37–50.
12. Статут Народного Руху України за перебудову // Київ. – 1990. – № 5. – С. 104–110.
13. Про Рух, символіку та інше... // Київ. – 1990. – № 3. – С. 3–4.
14. Це нас стосується! Суперечка про синьо-жовті прапори // Дзвін. – 1990. – № 3. – С. 90–92.
15. Новий Заповіт // Дніпро. – 1991. – № 5–9.
16. Творити добро, шукати істину. Бесіда з єпископом Переяслав-Хмельницьким Палладієм, вікарієм Київської єпархії // Київ. – 1988. – № 9. – С. 109–114.

Храмцова Ирина. *Проблематика общественной идеологии в украинской публицистике времен перестройки.* В представленной статье основное внимание направляется на освещение вопросов общественной идеологии в украинской публицистике времен перестройки. На основе проведенного исследования характеризуются концептуальные изменения в развитии указанных проблем средствами журнальной публицистики, которые были обусловлены кризисом в политической и духовной сферах общественной жизни и разрушением коммунистического монополизма.

Ключевые слова: перестройка, идеология, публицистика, общество.

Khramtsova Iryna. *The Problem of Social Ideology in the Ukrainian Publicism of the Perestroika Period.* In the present article the author pays special attention to the problems of the social ideology in the Ukrainian publicism of the

perestroika period. On the base of the research the conceptual changes are characterized in a development of the mentioned problems by means of magazine publicism that were caused by the crisis in the political and spiritual sphere of the social life and destroying of the Communist party monopolism.

Key words: restructuring, ideology, journalism, society.

Статтю подано до редколегії
14.12.2014 р.

УДК 291.65-055.2:28(477.83/.86)«XIX»

Ольга Маслій

Жіночі чернечі спільноти Галичини в контексті легалізації УГКЦ наприкінці 80-х рр. XX ст.

У статті розглянуто участь жіночих чернечих спільнот Галичини в процесі легалізації УГКЦ наприкінці 80-х рр. XX ст. Висвітлено роль чернецтва в маніфестаціях, зверненнях до державної влади та ін., що мали за мету тиск на партійно-радянське керівництво для відновлення УГКЦ.

Ключові слова: державна влада, легалізація, Українська греко-католицька церква, чернецтво.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дослідження процесу виходу Української греко-католицької церкви (далі – УГКЦ) з підпілля в 1980-х рр. неможливе без висвітлення участі в цьому й важливої ролі чернецтва. Монашество залишалося складовою інституцією УГКЦ упродовж усього часу заборони та переслідування церкви під радянською владою. У сучасній історичній науці зросло зацікавлення процесом легалізації УГКЦ, що було безпосереднім наслідком демократизації суспільного життя в радянській Україні періоду горбачовської «перебудови». Однак об'єктом дослідження, як правило, виступали політичні передумови, внесок релігійних правозахисників, єпископів, священників, мирян у процес відновлення УГКЦ, тоді як роль греко-католицького монашества досі залишалася поза увагою дослідників.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Досліджувана нами тема майже не розкрита в сучасній історіографії. Окремі її аспекти відображені на сторінках спогадів черниць, які зібрав Інститут історії церкви Українського католицького університету в м. Львові [3; 4; 5; 6]. Важливу інформацію для пропонованого дослідження знаходимо в офіційних документах організацій за легалізацію УГКЦ, які були скеровані до вищого державного керівництва [12; 23].

Мета статті – проаналізувати внесок жіночих чернечих спільнот Галичини в процес легалізації УГКЦ наприкінці 80-х рр. XX ст.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Рух за легалізацію УГКЦ тривав понад 40 років, починаючи з 1946 р., коли церква «припинила своє існування» на неканонічному Львівському соборі шляхом «возз'єднання» з Російською православною церквою (далі – РПЦ), а всі греко-католицькі єпископи на чолі з митрополитом Й. Сліпим були арештовані, а згодом засуджені до різних термінів ув'язнення. Протягом усього часу переслідування УГКЦ демонструвала стійкість, незважаючи на негативне ставлення радянської влади до релігії загалом та пропаганду войовничого атеїзму. Владні структури по-різному викоринювали релігійні переконання, закривали та перетворювали на господарські будівлі храми УГКЦ, радянська «система» була впевнена в незворотному процесі – самоліквідації «залишків уніяцтва».

Діяльність переслідуваної церкви активізувалася на початку 80-х рр. XX ст., невдовзі після обрання главою Католицької церкви Івана-Павла II (1978 р.), першого папи-слов'янина, поляка. Обрання Папою людини з комуністичної держави сприяло прискоренню процесів розпаду Радянського Союзу, визволенню країн Центрально-Східної Європи й повернення релігійної свободи на всій пострадянській території. У вересні 1982 р. утворено громадський комітет «Ініціативна група для захисту прав